

УДК 159.923:316.46:81'246.2-057.87
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-4>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ-БІЛІНГВІВ

Пундєв Володимир Васильович,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної і прикладної психології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
rrr969@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0407-4229>

Метою викладеного у статті дослідження було з'ясування ще неповною мірою вивченого аспекту структури лідерських якостей у студентів-білінгвів та розробка психолого-педагогічних рекомендацій викладачам з розвитку лідерських якостей у таких багатомовних студентів. **Методом** дослідження був констатувальний експеримент із задіянням таких психологічних методик, як: діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький), «Діагностика комунікативних і організаторських схильностей» (Б. Федоришин), «Я – лідер» (А. Лутошкін). До вибірки увійшли 50 студентів ФПСР ОНУ імені І.І. Мечникова першого курсу очної форми навчання 2021 року. **Результати.** За першою методикою виявили, що у 40% випробовуваних лідерські якості виражені слабо, їм бажано розвивати свої якості лідера, бути більш рішучими та ініціативними. Середній рівень виявлено у 52%, ці люди на додачу до всього вольові, терплячі, добре пристосовуються до нових умов. Високий рівень лідерських якостей відзначається у двох випробовуваних. Два студенти набрали більше 40 балів, що свідчить про те, що вони як лідери схильні до диктату. За третьою методикою був з'ясований п'ятикомпонентний розподіл здатності досліджуваних бути лідером у зв'язку з рівнем розвиненості їхніх організаторських і комунікативних якостей. Щоб конкретизувати, які саме лідерські якості потребують подальшого розвитку, було проведено діагностику студентів-білінгвів за допомогою тесту «Я – лідер», де конкретизуються 8 різновидів лідерських якостей. Отримано, що з найбільш високим рівнем лідерської характеристики випробовуваних (36%) була якість «усвідомлення мети»; на найбільш низькому рівні – якість «знання правил організаторської роботи» (не розвинена у 28% випробовуваних). **Висновки.** Серед випробовуваних велика кількість проявляла недостатній рівень розвитку лідерських якостей, це оцінюється нами як негативна тенденція в їхніх особистісних та соціальних позиціях; тому ми дали психолого-педагогічні рекомендації з розвитку лідерських якостей студентів-білінгвів. Їхня практична реалізація допоможе визначити напрям, який потребує доопрацювання, та вибрати методи і прийоми для подальшого розвитку лідерського потенціалу.

Ключові слова: комунікативність, організаторські схильності, білінгвізм, багатомовність, лідерство, рекомендації з розвитку лідерських якостей.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE LEADERSHIP QUALITIES STRUCTURE OF BILINGUAL STUDENTS

Pundev Volodymyr Vasyliovych,
PhD in Psychology,
Associate Professor at the Department of Social and Applied Psychology
Odessa I.I. Mechnikov National University
rrr969@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0407-4229>

The **purpose** of the research presented in the article was to clarify the not yet fully studied aspect of the structure of leadership qualities in bilingual students and to develop psychological and pedagogical recommendations for the progress of leadership qualities in such multilingual students. The research **method** was an ascertaining experiment with the use of the following psychological methods: diagnosis of leadership abilities (E. Zharikov, E. Krushelnyskyi), "Diagnostics of communicative and organizational tendencies" (B. Fedoryshyn), "I am a leader" (A. Lutoshkin). The sample included 50 students of the FPSW Odessa I.I. Mechnikov National University in 2021. **Results.** According to the first method, it was found that 40% of the subjects have weak leadership qualities, it is desirable for them to develop their leadership qualities, to be more decisive and proactive. The average level is found at 52%, these people, in addition to everything, are strong-willed, patient, and adapt well to new conditions. A high level of leadership qualities is found only in two subjects. Two students scored more than 40 points, which indicates that they are prone to authoritarianism. According to the third method, a five-component distribution of the subjects' ability to be a leader was

determined in connection with the level of development of their organizational and communicative qualities. In order to specify exactly, which leadership qualities need further development, a study of bilingual students was carried out using the "I am a leader" test, which specifies 8 types of leadership qualities. It was found that the highest level of leadership characteristic of the subjects (36%) was the quality of "awareness of the goal"; at the lowest level – the quality of "knowledge of the organizational work rules" (was not developed in 28% of subjects). **Conclusions.** Among the tested, a large number showed an insufficient level of leadership qualities development, we estimate this as a negative trend in their personal and social positions; therefore, we gave psychological and pedagogical recommendations for the progress of leadership qualities of bilingual students. Their practical implementation will help determine the direction that needs refinement and choose methods and techniques for further development of leadership potential.

Key words: *communicativeness, organizational tendencies, bilingualism, multilingualism, leadership, recommendations for leadership qualities development.*

Вступ. Білінгвізм – це посередник сучасної комунікації, що кардинально перетворює соціальний аспект існування людини. Щоб людська взаємодія стала більш ефективною та адекватною цілям спілкування, учасники комунікації повинні володіти відповідними суб'єктивними з точки зору теорії організацій та керівництва особливостями, які будуть визначати вертикальні характеристики обміну інформацією, сприйняття і розуміння іншої людини та вироблення лідерської стратегії взаємодії (Антонова, 2016). Компонентом соціального потенціалу росту виділяється комунікативно-лідерський потенціал, який нами розуміється як комплекс властивостей, що полегшують процес спілкування, на основі якого формуються інтегральні лідерські властивості, психологічна контактність і комунікативна сумісність, соціальний інтелект (Буяк, 2015). Останнім часом сформувався чітке соціальне замовлення на підготовку у системі вищої освіти такого рівня кваліфікації фахівця, який має яскраво виражені організаторські навички, внутрішні прагнення до соціальної активності, здатність до пропонування нових ідей і ведення оточуючих за собою як лідери.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми.

Виділення груп лідерських якостей дозволяє: визначити необхідні науково-практичні напрями для розробки психологічного забезпечення розвитку лідерських якостей студентів-білінгвів; цілеспрямовано вибудувати психологічне забезпечення розвитку лідерських якостей у середовищі вишу, орієнтувати студентів на відповідні зразки поведінки.

Загалом, дослідники феномену лідерства доходять висновку, що наявність у індивіда перерахованих теоретично лідерських рис не гарантує наявну лідерську особистість, але лідерські якості розглядаються як індивідуальні здібності або ресурси, які вже розвинуті чи будуть розвинені і використані. Тому ми й припускаємо, що білінгвальні компетенції мають прямо впливати на рівень лідерських якостей особистості.

Феномену поняття «лідерство» присвячена велика кількість теоретичних та емпі-

ричних досліджень, воно охарактеризовано складністю, великою різноманітністю і змінами трактувань, які вносяться кожним етапом наукового поступу, та різними науками – психологією, менеджментом, педагогікою (Антонова, 2016). У XX ст. було складено більш ніж 350 визначень лідерства (Lashway, 2006). На наш погляд, сучасною та інтегративною є модель лідерства, що була представлена в 2011 році в книзі «Три рівні лідерства: як розвивати свої лідерські якості, вміння і навички», написаної Дж. Скуллером. Переважно цю модель класифікують як «Інтегровану психологічну» теорію лідерства, також ця модель відома як модель лідерства 3Р – Public, Private, Personal leadership (Scouller, 2011: 34–35).

Припущення цієї моделі полягає в тому, що найсильнішим з цих трьох рівнів є персональне лідерство – це «внутрішній» рівень, що включає у себе харизму, лідерські вміння, навички, переконання, емоції і несвідомі звички. «У самому серці лідера знаходиться його самосвідомість, його успіх до самовладання і спеціальна компетентність, його відчуття зв'язку з тим, хто його оточує. Це – внутрішнє ядро, джерело зовнішньої ефективності лідерства індивіда» (Кесьян, 2009: 86). Теоретично можна зробити висновок, що лідер – це найбільш авторитетна особистість у групі, яка шляхом використання перш за все своїх особистісних якостей займає ключове положення у соціальних, моральних та інших ситуаціях, груповій діяльності. І найбільш важливим стає питання діагностики структури та рівня вираженості лідерських якостей особистості.

2. Методологія та методи. Проведені нами та описані далі дослідження дозволили дати просту оцінку рівня виразності лідерських якостей білінгвів, але вони забезпечували можливість констатування та отримання первісної кількісної оцінки якостей і зручність математичної обробки; сприяли об'єктивності оцінок, не залежали від суб'єктивних установок особи, що проводить дослідження. У 2021 році ми ще не мали можливості порівнювати зміни лідерських якостей моно-, полі-,

та білінгвів, бо ще не проводили лонгitudні порівняння для виявлення розвитку якостей, це потребує окремих досліджень восени 2022 та 2023 рр.

Вивчення рівня лідерських якостей студентів-білінгвів проходило за такими методиками, як: діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький), «Діагностика комунікативних і організаторських схильностей» (Б. Федоришин), «Я – лідер» (А. Лутошкін).

Діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький). Тут пропонується 50 висловлювань, з відповідей на ці питання робиться висновок про те, чи володіє особа персональними психологічними якостями, необхідними лідеру. Якщо сума балів виявилася менш 25, то якості лідера виражені слабо. Якщо сума балів у межах від 26 до 35, то якості лідера виражені середньо; від 36 до 40, то лідерські якості виражені сильно; більше 40, то така людина як лідер схильна до диктату.

Діагностика комунікативних і організаторських схильностей. Шкала оцінок містить 5 шкальних рівнів залежно від величини коефіцієнтів. Респонденти, які отримали коефіцієнти першої шкальної групи, мають найбільш низький рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей; які отримали шкальну оцінку 5 – найбільш високий. Респонденти з найвищими значеннями коефіцієнтів відчувають яскраво виражену сформовану потребу в комунікативній і організаторській діяльності, активно прагнуть до неї, ініціативні в пошуку таких справ, успішне виконання яких вимагає високого рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей, легко орієнтуються в найбільш важких життєвих і професійних ситуаціях, вважають за краще самостійні рішення, наполегливо роблять необхідні дії для повної реалізації прийнятих рішень.

Тест «Я – Лідер». За допомогою такої методики можна оцінити лідерські здібності, тут автор виділяє 8 різновидів лідерських якостей: вміння управляти собою, усвідомлення мети (знаю, що хочу), вміння вирішувати проблеми, наявність творчого підходу, вплив на оточуючих, знання правил організаторської роботи, організаторські здібності, вміння працювати з групою.

Опитувальник має питання «нещирості», якщо на кожен з них поставлено більше 1 балу, то вважається, що випробуваний у відповідях на питання був неправдивий.

3. Результати вивчення розвитку лідерських якостей студентів-білінгвів. Вибірка включала 50 студентів ФПСР ОНУ імені І.І. Мечникова першого курсу очної форми навчання 2021 року. Під час проведення кон-

статувального етапу експерименту випробувані отримали докладну інструкцію, як заповнювати психодіагностичні методики.

Дані, отримані після обробки результатів методики діагностики лідерських здібностей, зображені на рис. 1.

У 40% випробовуваних лідерські якості виражені слабо. Це говорить про те, що їм необхідно розвивати свої якості лідера, бути більш рішучими та ініціативними. Середній рівень виявлено у 52%, ми можемо сказати, що ці люди є вольовими, терплячими, добре пристосовуються до нових умов. Слід зазначити, що саме у цих двох груп слід розвивати лідерські якості, щоб випробувані стали більш психічно стійкими, надійними, самокритичними, здатними вирішувати нетрадиційні завдання оригінальними методами. Високий рівень лідерських якостей відзначається у двох випробуваних. Два студенти набрали більше 40 балів, що свідчить про те, що вони як лідери схильні до диктату.

Здатність людини бути лідером багато в чому залежить від розвиненості організаторських і комунікативних якостей. Саме тому ми провели діагностику комунікативних і організаторських схильностей (Б. Федоришин), рис. 2.

Дуже низький рівень спостерігається у 8% і 4% випробовуваних по комунікативних і організаторських схильностях відповідно, тут випробувані характеризуються низьким рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. 16% і 8% випробовуваних комунікативні та організаторські схильності притаманні на рівні нижче середнього. Вони не прагнуть до спілкування, почуваються скуто в новій компанії, колективі, воліють проводити час наодинці із собою, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступі перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають

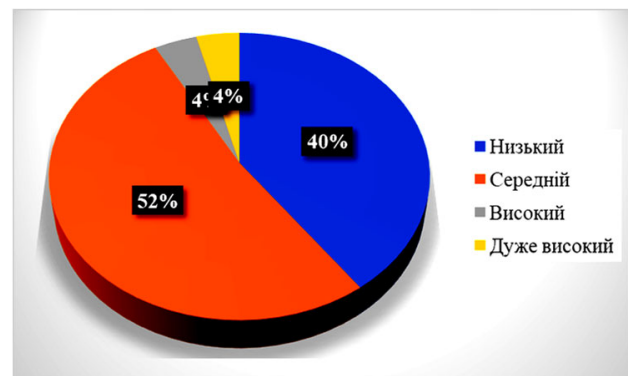

Рис. 1. Результати діагностики рівня вираженості лідерських якостей за методикою діагностики лідерських здібностей

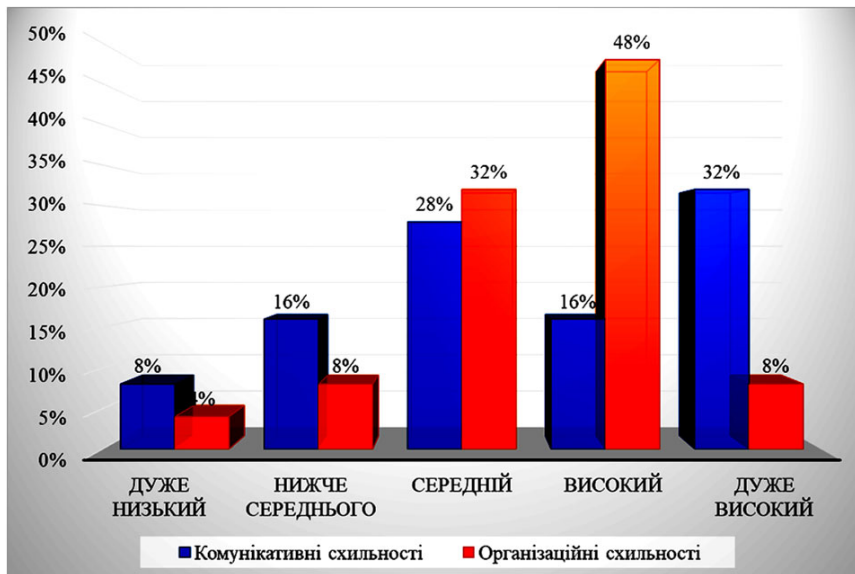

Рис. 2. Результати діагностики рівня комунікативних і організаторських схильностей за методикою діагностики комунікативних і організаторських схильностей (Б. Федоришин)

образи, прояв ініціативи у суспільній діяльності вкрай занижений, у багатьох справах вони вважають за краще уникати прийняття самостійних рішень. Для 28% і 32% випробовуваних характерний середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомих, відстоюють свою думку, планують свою роботу, однак потенціал їхніх схильностей не відрізняється високою стійкістю. Ця група досліджуваних потребує подальшої серйозної та планомірної виховної роботи з формування та розвитку комунікативних та організаторських схильностей.

16% і 48% випробовуваних належать до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони не губляться у новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу у спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні прийняти самостійне рішення у важкій ситуації. Все це вони роблять не з примусу, а згідно з внутрішніми прагненнями.

Випробовувани, що володіють дуже високим рівнем прояву комунікативності й організаторських схильностей, а це 32% і 8%, відчують потребу в комунікативній і організаторській діяльності та активно прагнуть до неї. Вони швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поводяться у новому колективі, ініціативні, воліють у важливій справі або у складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоюють свою думку

і домагаються, щоб вона була прийнята товаришами, можуть внести позитивні зміни в незнайому компанію, люблять організувати різні ігри, заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює. Вони самі шукають такі справи, які б задовольняли їхню потребу в комунікації та організаторській діяльності.

Для того щоб конкретизувати, які саме лідерські якості потребують подальшого розвитку, нами була проведена діагностика за допомогою тесту «Я – лідер» (А. Лутошкін). Автор виділяє 8 різновидів лідерських якостей. Оброблені результати такої методики представлені на рис. 3. Нам би хотілося відзначити, що за інструкцією такої методики необхідно особливу увагу приділити відповідям на деякі питання для того, щоб визначити, чи був випробовуваний щирим у своїх відповідях. Після такої процедури нами було виявлено 10 бланків з нещирими відповідями, відповідно вони не були враховані в кінцевих результатах.

1. Вміння управляти собою. Низький рівень розвиненості цієї якості виявлено у 24%. Це говорить про те, що цим студентам не вистачає гнучкості у спілкуванні, вони не завжди можуть контролювати свої емоції. Середній рівень за такою якістю виявлено у 56%. Ці люди здатні довести свою точку зору без негативних емоцій. Високий рівень розвиненості якості «вміння керувати собою» спостерігається у 20% випробовуваних. Ці люди мають навички саморегуляції, вони стресостійкі і здатні прогнозувати результати своєї поведінки, вміють сказати «ні», коли це необхідно. Такі люди вміють аргументувати і пояснювати свою точку зору,

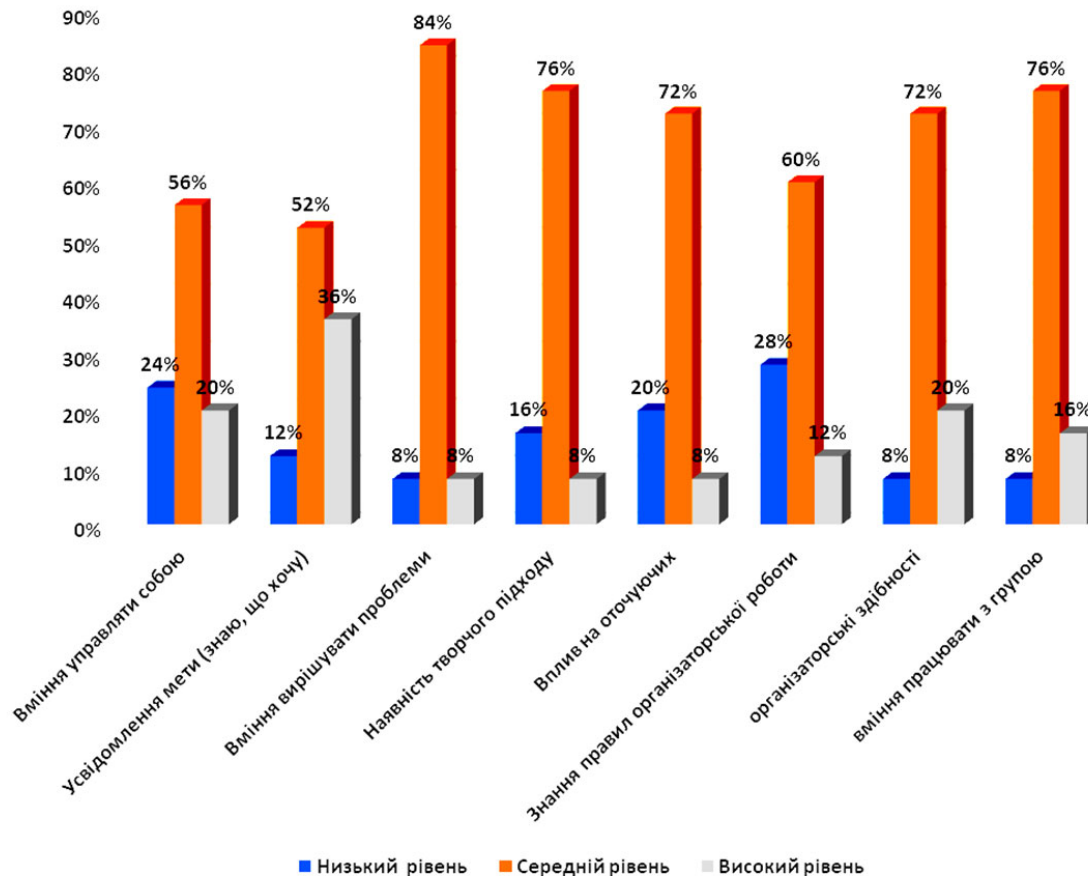

Рис. 3. Результати діагностики лідерських якостей за методикою «Я – Лідер»

здатні висловлювати власні ідеї, регулювати свої почуття і емоції у спілкуванні.

2. Усвідомлення мети (знаю, що хочу). Така якість слабо розвинена у 12% випробовуваних. Для цих людей є проблемою постановка самої мети, вони не можуть скласти ієрархію цілей і визначити, що насправді для них важливо. Середній рівень розвитку спостерігається у 52%. Ці студенти знають, чого хочуть, але їм необхідно аналізувати свої цілі, чи досить зусиль вони докладають на їх досягнення і наскільки реальні поставлені цілі. Високий рівень виявлено у 36% випробовуваних. Цей відсоток випробовуваних усвідомлює поставлені цілі. Однак, незважаючи на те, що вони знають, чого прагнути, необхідно час від часу переглядати свої цілі, щоб вони відповідали новим обставинам, а також, можливо, залучати до досягнення своїх цілей оточуючих.

3. Вміння вирішувати проблеми. На слабкому рівні ця якість розвинена у 8% випробовуваних. Цим студентам не вдається виділити в проблемі головне, у них не досить досвіду у вирішенні певних завдань. Для розвитку у собі цієї якості необхідно вивчити досвід інших, перш ніж приймати рішення. Середній рівень спостерігається у 84%. Такі студенти здатні вирішувати проблеми, проте їм

слід звернути увагу на те, чи розглядають вони різні варіанти вирішення проблеми або використовують той, що першим «прийшов на розум». Високий рівень виявлено у 8%. Ці випробовувані можуть не тільки вирішити проблему, але також проаналізувати різні варіанти її вирішення й оцінити те, наскільки це рішення відповідає реальній ситуації, тобто взяти до уваги такі фактори, як час, ресурси, матеріальні кошти тощо.

4. Наявність творчого підходу. Низький рівень розвитку цієї якості виявлено у 16%. Ці випробовувані мислять шаблонно, вони сильно прихильні традиціям, бояться невизначеності. Середній рівень спостерігається у більшості випробовуваних – 76%. Ці студенти мають творчий підхід і цінують його в інших людях. Однак для такої групи людей творчий підхід не завжди є основним для вирішення проблем. Високий рівень виявлено всього у 8%. Ці студенти вірять у свої творчі здібності, не бояться на них покладатися у різні вирішення завдань, щоб знайти нестандартне вирішення проблеми. Відчувають потребу в змінах.

5. Вплив на оточуючих. Така якість слабо розвинена у 20% випробовуваних. Насамперед цим студентам необхідно встановити хороші особисті стосунки з оточуючими, їм

слід приділяти більше уваги іншим студентам і висловлювати свої зацікавленість у спілкуванні з людьми. На середньому рівні ця риса розвинена у 72%. Такі випробовувані непогано знаходять спільну мову з оточуючими їх людьми, але вони не досить авторитетні, щоб впливати на людей, хоча до їхньої думки, безумовно, прислухаються. Високий рівень виявлено у 8% випробовуваних. У цих студентів авторитетна позиція серед оточуючих, вони знають, як знайти підхід до кожного, щоб домогтися свого. Однак занадто сильний вплив і маніпуляція іншими людьми може привести до негативної реакції з боку оточуючих.

6. Знання правил організаторської роботи. На низькому рівні ця риса розвинена у 28% випробовуваних. Цим студентам необхідно звернутися до правил організаторської роботи. Вони повинні чітко розуміти поставлені перед ними завдання і свої повноваження, вміти виділити в завданні головне і другорядне і правильно розподіляти свій час. Середній рівень спостерігається у 60%. Для такого рівня характерні планування своїх дій, прийняття колективних рішень, вони здатні скласти реальний план дій, беручи до уваги багато чинників (час, матеріальні засоби, колектив). Високий рівень знання правил організаторської роботи виявлено всього у 12% випробовуваних. Ці студенти ретельно готуються до виконання завдання, радяться, вивчають досвід інших, узгоджують свої роботу, розподіляють роботу між товаришами з урахуванням їхніх здібностей, наявних у них знань і умінь. Одним словом, такі випробовувані здатні організувати роботу від початку до кінця і проаналізувати свої дії, виявляючи позитивний досвід, промахи і помилки, для більш успішної роботи в майбутньому.

7. Організаторські здібності. Така якість слабо розвинена у 8% випробовуваних. Вони рідко проявляють ініціативу, уникають прийняття самостійних рішень. Потрібна подальша виховна робота з формування та розвитку цієї якості особистості. На середньому рівні організаторські здібності розвинені у 72%. Ці студенти можуть організувати себе і оточуючих для виконання поставленого завдання, здатні приймати рішення у складних ситуаціях. Високий рівень розвитку такої якості спостерігається у 20% випробовуваних. Така група людей здатна приймати самостійні рішення в різних ситуаціях. Ці люди відстоюють свою думку і домагаються прийняття своїх рішень. Люблять організувати ігри, різні заходи. Наполегливі й одержимі в діяльності.

8. Вміння працювати з групою. Низький рівень виявлено у 8% випробовуваних. Для людей на такому рівні характерно проявляти недостатню увагу до членів групи, вони не можуть знайти підхід до кожного і правильно

розподілити обов'язки. Середній рівень розвитку такої якості виявлений у більшості випробовуваних – 76%. Ці люди погоджують свої дії з групою, враховують можливості людей, з якими вони працюють. На високому рівні вміння працювати з групою розвинене у 16%. У цих випробовуваних уже з'явилася своя манера, свій спосіб в організації колективних справ, певний стиль. У разі необхідності, працюючи з групою, вони можуть навчити і проінструктувати своїх помічників.

Таким чином, за результатами трьох методик ми можемо зробити висновок, що у більшості студентів лідерські якості розвинені на достатньому рівні, але варто відзначити, що серед випробовуваних спостерігаються і студенти з низьким рівнем розвитку лідерських якостей. Не виявлено жодного студента, у якого за всіма методиками і за всіма показниками був би високий рівень розвитку якостей. Виходячи з результатів дослідження, ми також можемо зробити висновок про необхідність надання психолого-педагогічних рекомендацій щодо формування лідерських якостей студентів-білінгвів.

Програма розвитку лідерських якостей студентів-білінгвів передбачує спеціальну підготовку, що включає у себе формування системи цінностей, і через стимулювання здатності до саморозвитку розвиток особливих комунікативних, організаторських здібностей.

Для того щоб розуміти, в якому напрямі працювати над розвитком лідерських якостей, потрібно усвідомлювати свої слабкі місця. Багато людей, які прагнуть зайняти лідерські позиції, вважають за краще діяти за натхненням, інстинктивно, їм не вдається змінити себе і розвиватися з плином часу. Водночас психологи констатували основні перешкоди, що стоять на шляху лідерського росту. Насамперед це саме внутрішні бар'єри. Вони – результат нашого минулого досвіду, переконань, обмежень і звичок, та найчастіше трапляються такі бар'єри, як: *боязнь нових ситуацій; неоднозначність поставлених цілей; нетерплячість і очікування миттєвих змін; зневіра у власних силах; негативна поведінка і очікування оточуючих; недостатні компетенції, вміння і навички.*

Рушійна сила програми для змін – визнання наявності особистих обмежень. Кожен із перерахованих вище бар'єрів можна перемогти та повірити в успіх, навіть якщо здається, що немає передумов до цього. Проаналізувавши перераховані бар'єри, з'являється можливість краще зрозуміти себе, дізнатися, над чим потрібно працювати, і після цього виконувати необхідні вправи для розвитку лідерських якостей.

Висновки. За результатами констатуючого експерименту з'ясувалося, що серед

досліджених нами студентів-білінгвів преважують студенти з достатнім рівнем розвитку лідерських якостей. Однак той факт, що серед випробовуваних виявлено і респондентів з недостатнім рівнем розвитку лідерських якостей, оцінюється нами як негативна тенденція в особистісних позиціях майбутніх фахівців; недостатній рівень розвитку лідерських якостей визнаний нами фактором, здатним як ускладнити в майбутньому виконання випус-

кником професійних обов'язків психолога, так і привести до професійної дезадаптації.

Ми дали психолого-педагогічні рекомендації студентам і викладачам з розвитку лідерських якостей студентів-білінгвів. Їхня практична реалізація допоможе як студентам, так і педагогам краще розібратися в лідерських якостях, визначити напрям, який потребує доопрацювання та вибрати методи і прийоми для подальшого розвитку свого лідерського потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонова. З. Психологічні особливості лідерства та керівництва. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 4. С. 120–127.
2. Буяк Б. Феномен лідерства в історико-філософській ретроспективі. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2015. Вип. 36. С. 238–253.
3. Кесьян Т.В. Лідерство як важливий аспект організаційних здібностей. *Збірник наукових праць ПНУ імені Івана Огієнка*. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Вип. 5. 2009. С. 193–205.
4. Lashway L., Mazarella J.A., & Grundy T. Portrait of a leader. / In S.C. Smith, & P.K. Piele (Eds.). *School Leadership: Handbook for Excellence in Student Learning*. Cjrwin Press. 2006. 462 p.
5. Scouller J. *The Three Levels of Leadership: How to Develop Your Leadership Presence, Know-how and Skill*. Cirencester : Management Books. 2011. 318 p.

REFERENCES:

1. Antonova, Z. (2016). *Psychological features of leadership and management*. *Pedahohika i psykhologhiia profesiinnoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 4, 120–127. [in Ukrainian].
2. Buiak, B. (2015). *Fenomen liderstva v istoriko-filosofskii retroperspektyvi* [The phenomenon of leadership in historical and philosophical retrospect]. *Humanitarian Bulletin of the State Higher Educational Institution "Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after H.S. Skovoroda"*. *Pedagogy. Psychology. Philosophy*, 36, 238–253 [in Ukrainian].
3. Kesian, T.V. (2009). *Liderstvo yak vazhlyvyi aspekt orhanizatsiinykh zdibnostei* [Leadership as an important aspect of organizational abilities]. *Zbirnyk naukovykh prats PNU imeni Ivana Ohiiienka, Instytut psykhologhii im. H.S. Kostiuuka APN Ukrainy – Collection of scientific works of Ivan Ohienko PSU, Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk, APN of Ukraine*, 5, 193–205 [in Ukrainian].
4. Lashway, L., Mazarella, J.A., & Grundy, T. Portrait of a leader. In S.C. Smith, & P. K. Piele (Eds.). (2006). *School Leadership: Handbook for Excellence in Student Learning*. Cjrwin Press. 462 p.
5. Scouller, J. (2011). *The Three Levels of Leadership: How to Develop Your Leadership Presence, Know-how and Skill*. Cirencester: Management Books. 318 p.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2022.
The article was received 29 July 2022.